

Economic Performance, Forecasting and Planning of Enterprises with Computer Software

Suropov Bahodir Maydonovich

Аннотация. Ушбу мақолада корхона фаолиятини таҳлил қилиш, прогнозлаш ва режалаштиришда компьютер дастурларининг тавсифи ёритилган. Шунингдек, профессор-ўқитувчиларга иқтисодиёт йўналиш-лари талабаларини келгуси касбий фаолиятга тайёрлашда “Статистика”, “Эконометрика”, “Иқтисодий таҳлил” ва бошқа фанлар кесимидан келиб чиқиб ўқитилиши лозим бўлган компьютер дастурлари ва уларнинг функционал имкониятлари келтириб ўтилган. Мақолада, компьютер дастурларидан фойдаланиб, корхоналарнинг жорий молиявий ҳолатини аниқлаш, зарарсиз фаолият олиб боришини прогнозлаш, молиялаштириш ва кредитлаш зарурлигини таҳлил қилиш, маълум бошқарув қарорларини қабул қилиш ҳамда прогнозли моделларини куриш каби тушунчалар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: компьютер дастурлари, имитацион моделлаштириш, корхонанинг ликвидлиги, молиявий стратегия матрицаси.

Кириш. Ҳозирги кунда ахборотлар ва улар билан боғлиқ барча ҳолатлар жамиятимизнинг асосий манбаи ҳисобланади. Инсоннинг барча фаолияти кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасида катта миқдордаги ахборотлар билан узвий боғлиқдир. Ахборотлар оқимининг кўплиги инсон учун кўпинча катта ҳажмдаги маълумотларни тушуниши, олинган натижаларни таҳлил қилиши ва улардан тўғри қарор қабул қилишини қийинлаштиради. Шу сабабли, корхона бошқарувида ахборотларни таҳлил қилиш ва ушбу таҳлил асосида самарали ечимларни яратишда ёрдам берадиган воситаларни ишлаб чиқиш ёки мавжудларидан самарали фойдаланиш тўғрисида бахслар келиб чиқади. Ушбу воситалар корхона фаолиятини таҳлил қилиш, прогнозлаш ва режалаштириш учун компьютер дастурларини ўз ичига олади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Хорижлик олимлардан С.А.Касперовичнинг “Иқтисодий прогнозлаш ва режалаштириш” номли қўлланмасида ўқув фанининг асосий бўлимлари бўйича назарий маълумотлар, шу жумладан, микро ва макроиқтисодий ривожланиш истиқболларини асослаш учун компьютер дастурлари ёрдамида аниқ алгоритмлар асосида прогнозлаш ҳамда режалаштириш усуллари мазмуни очиқ берилган. Ушбу қўлланмадан талабалар шунингдек, магистрантлар, докторантлар, профессор-ўқитувчилар, менежерлар, иқтисодчи ва таҳлилчилар фойдаланиши мумкинлиги қайд қилинган [4]. Э.Н.Щеголе-ванинг “Бизнес-режаларини тузишда дастурлар таҳлили ва бизнесни режалаштиришнинг замонавий усуллари” номли мақоласида, бизнесни режалаштиришнинг замонавий усуллари ва бизнес-режаларни тузишнинг замонавий дастурлари таҳлили олиб борилиб, бизнес-режаларни тузиш учун махсус компьютер дастурлари ёрдамида бизнес-жараёнларни таҳлил қилиш ва қарор қабул қилиш жараёнини расмийлаштиришга алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, мақолада фойдаланувчилар томонидан дастурни танлаш бизнес-режани ишлаб чиқиш мақсади билан белгиланиши ва улар компьютер дастурлари билан ишлаш бўйича билим ҳамда кўникмаларга эга бўлишлари кераклиги ёритиб берилган [9].

Мамлакатимиз олимларидан И.Ҳабибуллаев, А.Ҳ.Аюбжонов, Б.Х.Маматқулов, С.Н.Сайфуллаев, А.Қорабоев ва бошқалар корхоналар фаолиятини компьютер дастурлари ёрдамида иқтисодий таҳлил қилиш, прогнозлаш ва режалаштириш ҳамда талабаларнинг келгуси касбий фаолиятларини самарали ташкил этиш усуллари бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб боришган [7].

Тадқиқот методлари. Тадқиқот жараёнида мавзуга оид педагогик, методик, дидактик адабиётлар, ДТС, ўқув режа ва дастурлар, ўқув-меъёрий ҳужжатлар, ўқув-методик адабиётларни қиёсий ўрганиш ва таҳлил қилиш, ижтимоий-педагогик (кузатиш, суҳбат, ташхислаш) методларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Компьютер дастурлари инсонга катта ҳажмдаги ахборотларни тушунишга, уларни таҳлил қилиш орқали кераклисини аниқлашга, ўз фаолияти стратегиясини тўғри тузишга яқиндан ёрдам беради [6]. Бугунги кунда шунга ўхшаш дастурлар жуда кўп бўлиб, мақолада уларнинг энг машҳурларини кўриб чиқамиз.

Биз кўриб чиқадиган биринчи дастур - бу Project Expert. Бу жуда кенг тарқалган дастур бўлиб, унинг функционал имкониятлари ва улардан фойдаланиш қулайлиги билан бошқалардан ажралиб туради. У ҳар қандай бизнесга оид қарорни аниқ ва малакали режалаштиришга имкон берадиган иммитацион моделлаштириш тизимидир.

Имитацион моделлаштириш - бу ўрганилаётган объектни тақлид қилувчи объект билан

алмаштирилганлигига асосланиб, объектларни тадқиқ қилиш усулидир. Шу билан бирга, тажрибалар ҳақиқий объект бўйича экспериментларга мурожаат қилмасдан симуляция қилувчи объект ёрдамида ўтказилади ва натижада ўрганилаётган объект ҳақида маълумот олинади [5].

Project Expert дастурининг функционал имкониятлари қуйидагича:

корхонанинг бизнес-режасини ишлаб чиқиш;

иқтисодий, молиявий ва статистик таҳлилнинг турли усуллари ва кўрсаткичларидан фойдаланган ҳолда бизнес-режалар ва инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигини ҳисоблаш;

корхона фаолиятига турли омилларнинг таъсирини таҳлил қилиш;

молиявий ҳисоботлар ва прогнозларни ишлаб чиқиш.

Дастур ҳар қандай фаолият соҳаси билан шуғулланувчи корхонага мос келади. Бизнес ечимларни молиявий йўқотишларсиз режалаштиришга имкон берадиган ҳар қандай таҳлил, моделлаштириш ва прогнозлаш воситаларининг мавжудлиги Project Expert дастурини ўз соҳасидаги етакчиларидан бирига айлантирди [3].

Биз кўриб чиқадиган иккинчи дастур Eviews. Ушбу дастурий маҳсулот эконометрик таҳлилнинг кўплаб усуллари ўзида мужассам этган. Ушбу дастур аввалгисига қараганда анча қийин ва математик статистика соҳасида маълум билимларни талаб қилади. Eviews қуйидаги функцияларга эга:

- илмий ахборотларни таҳлил қилиш;
- молиявий таҳлил кўрсаткичларини ҳисоблаш;
- фаолиятнинг турли хил математик ва иқтисодий моделларини куриш;
- бозор муносабатларини таҳлил қилиш ва прогнозлаш;
- кўплаб иқтисодий, молиявий ва статистик кўрсаткичларни ҳисоблаш.

Мазкур дастурий пакет ёрдамида таҳлил қилинаётган маълумотлар ўртасида статистик боғлиқликлар мавжудлигини аниқлаш ва олинган боғлиқликлардан фойдаланиб, ўрганилаётган кўрсаткичларни прогноз қилиш мумкин. EViews дастури оддийлигига қарамадан, унинг график имкониятлари аналитиклар, тадқиқотчилар, маркетингларнинг муваффақиятли ишлари учун маълумотларни тақдим этишнинг барча асосий форматларини таъминлайди (графиклар, диаграммалар ва ҳ.к.). Умуман олганда, дастур фақат турли хил моделларни таҳлил қилади ва шу асосда бизнес қарорлари қабул қилинади [1].

Кейинги кўриб чиқилган дастур “Альт-Прогноз” дастурий маҳсулотидир. Дастур барча асосий жиҳатларни акс эттирувчи фаолият кўрсатаётган корхона моделини яратади. Ушбу модель корхонанинг барча турдаги маҳсулотларини, уларнинг нархлари, харажатлари ва инвестицияларини тўлиқ тавсифлайди. Бу каби кўрсаткичлар корхонанинг барча турдаги маҳсулотларини оптималлаштиришга имкон яратади.

Ушбу дастурий таъминотнинг фаолияти қуйидагича:

- корхонанинг жорий молиявий ҳолатини аниқлаш ва таҳлил қилиш;

- корхона учун зарарсиз фаолият олиб боришни аниқлаш;
- молиялаштириш ва кредитлаш зарурлигини таҳлил қилиш;
- маълум бошқарув қарорлари билан корхона ривожланишининг прогнозли моделларини қуриш.

Ушбу дастурнинг афзаллиги унинг ишлатилиш қулайлиги, тушунар-лилиги, шунингдек, Россия давлатининг барча иқтисодий кўрсаткичларини тўлиқ ҳисобга оладиган маҳаллий маҳсулот эканлигидир.

Кейинги дастур “Инэк-Аналитик” дастурий таъминоти. Бу молиявий таҳлил соҳасидаги энг қадимги дастурий воситалардан бири бўлиб, қуйидаги функциялар ёрдамида корxonанинг молиявий-хўжалик фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилишга имкон беради:

- турли усуллар бўйича корхона фаолияти кўрсаткичларини таҳлил қилиш;
- корxonанинг мумкин бўлган банкротлигини прогнозлаш;
- корхона ресурсларидан унумли фойдаланишни таҳлил қилиш;
- бизнес-режа тузиш ва уни турли шароитларда амалга ошириш натижаларини прогнозлаш;
- корxonанинг ҳақиқий кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва ҳ.к.

Умуман айтганда, дастур кучли услубий таркиб сабабли корхона фаолиятининг ҳар қандай йўналишини яхшилаб таҳлил қилишга имкон берадиган жуда кучли дастурий таъминот тўплами ҳисобланади.

Биз кўриб чиқадиган сўнгги дастур “Audit Expert” дастуридир. Ушбу дастур корxonанинг молиявий ҳолатини ўрганиш ва назорат қилиш учун ишлаб чиқилган ҳамда корxonани ҳар томонлама молиявий таҳлил қилиш воситаси ҳисобланади. Audit Expert фаолиятининг принципи корxonанинг бухгалтерия ҳисоботлари билан ишлашга асосланган. Бундай ҳолда қуйидаги функциялар амалга оширилади:

- молиявий маълумотларни таҳлил қилишнинг ҳар хил турларини ўтказиш;
- корxonанинг келгусида молиявий хатарларини, унинг ликвидлигини ва кредитга лаёқатини баҳолаш;
- корxonанинг турли молиявий кўрсаткичларини ривожлантириш бўйича прогнозларни тузиш;
- молиявий стратегиялар матричасини яратиш;
- корxonанинг контрагентлари ишончлилигини баҳолаш.

Корxonанинг ликвидлиги - бу унинг қарзларини тез ва фойдали тарзда тўлаш қобилиятидир. Ликвидлик даражаси баланс активи ва пасси-вининг нисбати билан белгиланади ҳамда корxonанинг барқарорлигини белгилайди. Корxonанинг ликвид активлари - бу пул маблағларига айлантирилиши ва қарзларни тўлаш учун ишлатилиши мумкин бўлган барча активлардир [8].

Молиявий стратегия матричаси - бу молиявий бошқарувнинг учта асосий тоифасидан фойдаланган ҳолда стратегик моделини тақдим этишидир. Уларга:

иктисодий фаолият натижаси;

молиявий фаолият натижаси;

молиявий-иктисодий фаолият натижаси [2].

Умуман айтганда, Audit Expert дастури молиявий режалаштириш ҳамда корхонанинг молиявий барқарорлигини ошириш учун жуда зарур дастурий восита ҳисобланади. Ушбу дастурларнинг барчаси кенг кўламли вазифаларни ҳал қилиш учун етарли функцияларга эга ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Тошкент молия институти билан ҳамкорликда 5230900-Бухгалтерия ҳисоби ва аудит (тармоқлар бўйича) таълим йўналиши учун “Эконо-метрика” фанининг фан дастури 2020 йилда тасдиқланган. Тасдиқланган фан дастури асосида профессор-ўқитувчилар томонидан талабаларга корхоналарнинг иқтисодиётини модернизациялаш, қарор қабул қилиш жараёнларини амалга ошириш, уларнинг иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилишда эконометрик усуллар ва моделлар ҳамда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдалана олишни ўргатиш кўрсатиб ўтилган [10].

Хулоса. Юқоридагиларни инобатга олиб шуни айтиш жоизки, олий таълимда профессор-ўқитувчилар томонидан талабаларга иқтисо-диёт соҳасига оид фанларни ахборот технологиялари ёрдамида интег-рациялаб ўқитиш, таълим бериш сифати ва самарадорлигининг оши-шига, талабаларнинг келгуси касбий фаолиятларини самарали ташкил этилишига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гадельшина Г.А., Аксянова А.В. Прогнозирование прибыли предприятия с помощью мультитрендовой модели. <https://cyberleninka.ru/article/n/prognozirovanie-pribyli-predpriyatiya-s-pomoschyu-multitrendovoy-modeli>
2. Дорофеев М.Л. Особенности применения матрицы финансовых стратегий Франсона и Романа в стратегическом финансовом анализе компании. – Финансы и кредит, № 23, 2009, с. 51-56
3. Егорова Г.В., Любивая Т.Г. Управление проектами средствами аналитической системы Project Expert. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-proektami-sredstvami-analiticheskoy-sistemy-project-expert>
4. Касперович С.А. Прогнозирование и планирование экономики. Курс лекций для студентов специальностей 1-25 01 07 «Экономика и управление предприятием», 1-25 01 08 «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», 1-26 02 02 «Менеджмент», 1-26 02 03 «Маркетинг». Минск 2015. 170 стр. <https://www.rea.ru/ru/org/branches/tula/Documents/%04fikzaoch.pdf>
5. Сурупов Б.М. Замонавий иқтисодиётда ахборот технологияларнинг ўрни. Интернаука. № 4-2, 2017, с 61-62.
6. Сурупов Б.М. Формирование инновационной деятельности студентов с использованием программных продуктов. Проблемы современного образования, № 6, 2020, с 206-212.

7. Сулопов Б.М. Электрон таълим муҳитида ахборот-коммуникация технологиялари фанини ўқитишнинг методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент, 2019. - 52 б.
8. Что такое ликвидность? Ликвидность предприятия.
<https://www.sravni.ru/enciklopediya/info/chto-takoe-likvidnost/>
9. Щеголева Э.Н. Современные методики бизнес-планирования и анализ программ для составления бизнес-планов. Экономические науки. 2018. № 4, 29-34 б.
<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-metodiki-biznes-planirovaniya-i-analiz-programm-dlya-sostavleniya-biznes-planov>
10. Эконометрика фан дастури. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан иқтисодиёт таълим йўналишлари талабалари учун. №BD-5230100-14.08.2020 йил билан рўйхатга олинган.